

1. Bevezetés

A kora újkori hazai kormányzattörténet úgy a történetírás, mint a közjogtörténet érdeklődését felkelte.¹ A 19–20. századi modern (jog)történetírás azonban alapvetően a német és francia fejlődésre koncentrált, és annak lenyomatait kereste a kora újkori magyar kormányzattörténet fejlődésében is. Nem szokás párhuzamot vonni a „spanyol” és az „osztrák” kormányzatban, annak ellenére, hogy a Habsburg-ház „két ága” szinte egy időben került hatalomra úgy az Ibériai-félszigeten a spanyol királyságokban (1518), mint Közép-Európában az osztrák örökös tartományokban (1521), illetve a Cseh és a Magyar Királyságban (1526). A két udvar között igen szoros volt a kapcsolat, ráadásul mindhárom 16. századi Habsburg királyunk személyesen kötődött Spanyolországhoz. A dinasztia ebben az időszakban rengeteg ország felett szerzett hatalmat, amely részben azok együttműködésének és a királyi hatalom megjelenítésének problematikáját is magával hozta, különösen azért, mert azok többségében nem tudtak személyesen megjelenni, vagy huzamosabb ideig ott tartózkodni az uralkodók. Kifejezetten érdekes az Indiák helyzete, ahová a spanyol uralkodók soha nem mentek el.

2. Burgundia – a közös eredet

A Habsburgok a 16. század elején mind az ibériai királyságaikban, mind pedig a közép-európai országaikban egy új kormányzati struktúrát alakítottak ki, alapvetően burgundi mintára. A 15. századi Burgundi Hercegség – a francia Valois-ház oldalágának uralma alatt – hódítás és öröklés útján megszerzett és fokozatosan kibővített konglomerátum volt, amely egy etnikailag, nyelvileg, kulturálisan, jogilag stb. rendkívül széttagolt entitás, ahol a különböző hercegségek, grófságok, városok megőrizték a saját kiváltságaikat, politikai jogaikat.² A burgundi hercegek *de jure* ugyan nem voltak szuverén uralkodók, hiszen egy nagyon sajátos helyzetet: a francia királyok és a szent római császárok hűbéresei voltak egyaránt, ami persze *de facto* egyáltalán nem érvényesült a 15. században. A burgundi hercegek által uralt területek nem alkottak egy államot jogi értelemben, a hercegek nem mint „burgundi hercegek” uralkodtak, a különböző entitások uraiként ezeknek a címei (*Comte de Flandre, d’Artois et de Bourgogne, Comte de Namur, Duc de Brabant et de Limbourg, Comte de Hollande, de Zélande et de Hainaut, Duc de Luxembourg*) mind szerepeltek titulaturájukban. A burgundi hercegek ezért – francia mintára – megpróbálták egységesíteni tartományaikat, az uralkodó személyén túl a központi kormányzat, a rendi gyűlés, illetve a központi felsőbíróság létrehozása útján.³

Kezdetben perszonális és nem intézményes unió állt fenn a különböző entitások között, majd Jó Fülöp herceg (1419–1467) elsőként hívta össze (1464) és ezzel alakította ki az általános rendi gyűlést (*Les États généraux*), amelyben minden tartomány képviselthette magát.⁴ A herceg a korábban már kialakított fejedelmi tanácsot

Liktor Zoltán Attila*

Párhuzamok a „spanyol” és az „osztrák” Habsburgok kormányzásában a 16. században

két részre bontotta. Egyrészt létrehozott egy szűkebb tanácsot, amely politikai és kormányzati kérdésekben segítette az uralkodót, míg a másik tanács mint legfelsőbb bírói fórum bírt hatáskörrel. Utóbbival a párizsi parlament (felsőbíróság) joghatóságát igyekezett kizárni a burgundi hűbéresek felett, akik mint francia arisztokraták, birtokosok a francia király joghatósága alatt is álltak. Ez a törekvés alapvetően surlódást okozott a francia és a burgundi állam között. Jó Fülöp herceg örököse, Merész Károly herceg (1467–1477) Mecheleni Nagytanács néven (*Grand Conseil de Malines*) alakította át a felsőbíróságot.⁵ Merész Károly a katasztrofális Nancy ütközetben (1477) életét vesztette, egyetlen örököse, leánya, Mária a francia törekvésekkel szemben – Burgundia mint férfi hűbér Károly halálával elméletben vissza kellett volna, hogy szálljon a francia koronára – kiszolgáltatott helyzetbe került. A tartományok – részben a francia nyomásra/befolyásra – kihasználva a kínálkozó alkalmat, arra kényszerítették a hercegnőt, hogy írja alá a *Nagy Kiváltságlevelet* (*Grand Privilège*), amely lényegében az apja és nagyapja által már elért központosítási és egységesítési eredményeket kívánta visszafordítani. Francia nyomásra eltöröltették a Mecheleni Nagytanácsot, rögzítették, hogy mindenki a saját (hercegségi, városi, grófsági stb.) bírósága előtt tartozik felelni, idegen bíró előtt nem. Létrehoztak egy 24 tagú tanácsot, amely az uralkodót segítette a kormányzásban, amelynek hozzájárulása nélkül többek között az uralkodó nem is házasodhatott, üzenhetett hadat, vagy vethetett ki rendkívüli adót a tanács hozzájárulása nélkül. Ezzel a francia befolyás a hercegnő jegyesét, Habsburg Miksa főherceget próbálta meg távol tartani attól, hogy Burgundiát a Habsburgok szerezzék meg.⁶ A kiváltságlevél szerint közhivatalra vagy méltóságra csak honos személyt lehetett kinevezni, a rendi gyűlés bármikor üléseshet, uralkodói összehívás nélkül is, a holland nyelvű tartományok esetében a közokiratok holland és nem francia nyelven állítandók ki, a tartományok saját szokásjogát, kiváltságait pedig sértetlenül meg kell tartani.⁷

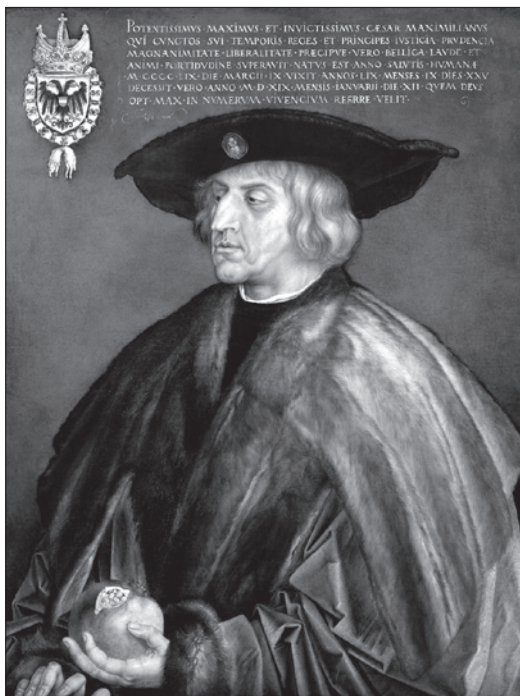
* Liktor Zoltán Attila PhD, osztályvezető, Kúria (Werbőczy István Országbírói Kutatóintézet); megbízott oktató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék, ORCID: 0009-0006-2097-324X

Habsburg III. Frigyes római császár (1452–1493) és Merész Károly herceg korábbi megállapodása értelmében – bár azt a francia udvar minden eszközzel igyekezett megakadályozni – Miksa főherceg Burgundi Máriával lépett frigyre. A házasság (1477) révén Miksa főherceg a burgundi kormányzatba közvetlenül beleláthatott, Mária korai halála (1482) után a kiskorú Fülöp főherceg (1478–1506) nevében Miksa régensként kormányozta a hercegséget fia tizenöt éves koráig.⁸ A Burgundi Hercegségért folytatott küzdelem forgatagában a következő évtizedekben több terület (burgundi grófság, Artois Picardy stb.) fölött változott oda-vissza a joghatóság. Fülöp főherceg (akkor már kasztíliai társuralkodó) halála (1506) után a kiskorú fia, Károly főherceg mellett Miksa újfent kormányzóságot vállalt (1506/1507), majd Károly nagynénje, Margit főhercegnő vette át a kormányzóságot, egészen 1515-ig, Károly nagykorúságáig.⁹ A 16. századi további kormányzókra még visszatérek.

3. A császárság és az osztrák örökös tartományok

A császár halála (1493) után Miksa átvette Ausztria kormányzását – a burgundi hercegséget Fülöp főhercegre hagyta –, és úgy az osztrák örökös tartományokban, mint a császárságban is – 1483 óta mint római király – reformokba kezdett, amelyek mind a központosítást célozták. Miksának a wormsí birodalmi gyűlésen (1495) sikerült keresztülvinnie az elképzelését, és felállították a Birodalmi Kamarai Bíróságot (*Reichskammergericht*), amelynek tagjait a császár nevezte ki. A rendek nyomására felállított (1500) birodalmi kormány (*Reichsregiment*) azonban nem lett tartós, már 1502-ben feloszlatta Miksa. Később unokájánál, V. Károly császárnál elérték a wormsí birodalmi gyűlésen (1521) – tekintettel arra, hogy előreláthatóan nem fog állandóan a császárságban tartózkodni, minthogy spanyol uralkodó is –, hogy maga helyett öccsét, Ferdinándot helytartóként hagyja a birodalomban. Felállítottak egy újabb kormányt, amely konzultatív testület volt, a döntéseket az uralkodó hozta.

Miksa – mint osztrák főherceg és római király, majd 1508-tól választott császár – az 1490-es években létrehozta az udvari tanácsot (*Hofrat*), amely 1518-tól kezdve kollegiális formában, állandóan működő dikasztérium lett, soraiban birodalmi, alsó-ausztriai, tiroli, elő-ausztriai ta-

Habsburg I. Miksa választott római császár (1508–1519).
Albrecht Dürer festménye (1519)¹⁰

nácsosok mellett az udvarmester, a marsall, a kancellár és a kincstartó foglalhatott helyet. Mindazon országokban, amelyek felett Miksa uralkodott – burgundi mintára tehát –, egy egységes tanácsot szervezett, ami csak javaslatot tett, a döntést az uralkodó hozta meg. A Birodalmi Kancellária (*Reichskanzlei*) és az (osztrák) Udvari Kancellária (*Hofkanzlei*) szintén az 1518. évi birodalmi gyűléstől kezdve az érsekkancellár vezetése alatt állt, és úgy a birodalmi, mint az osztrák ügyekben illetékes volt. Az Udvari Kamara (*Hofkammer*) létrehozása, amely az osztrák tartományok és a birodalmi jövedelmek kezelésére is hatáskörrel bírt, ugyancsak Miksa nevéhez kötődik. Az 1490-es években kezdte kialakítani, de az 1510-es évekre ezzel felhagyott, és kincstartót nevezett ki. Ugyancsak Miksa nevéhez kötődik a

Hadi Kamara (*Kriegskammer*) létrehozása (1510), amely az osztrák és a birodalmi hadügyekre is illetékes volt. Ezt Ember Győző a monográfiájában részletesen feldolgozta.

Miksa gyermekei a 15. század végén (1495) a spanyol uralkodópár gyermekeivel léptek frigyre, Fülöp főherceg Johanna infánsnővel, Margit főhercegnő pedig János infánszal.¹¹ A spanyol dinasztikus viszonyok alakulása és a szerencse következtében Fülöp főherceg ugyan a kasztíliai trónra ülhetett (1506) Johanna kasztíliai királynő mellett, de uralma – máig tisztázatlan körülmények során bekövetkezett halála miatt – csupán két és fél hónapig tartott.

4. A burgund, a spanyol és az osztrák örökség egy kézben

Habsburg Károly főherceg-infáns az anyai nagyapja, Aragóniai Ferdinánd halála (1516) után vehette csak át anyja, Johanna királynő mellett a kormányzói tisztelet (1517) spanyol földön, amit nem sokkal követett társuralkodói felavatása (1518) úgy Kasztíliában, mint Aragóniában. Miksa császár halála (1519) után ugyancsak Károly volt az, aki osztrák örökös tartományait örökölte, és őt választották meg római királynak, majd császárnak is. Az osztrák örökös tartományokon nem sokkal később megosztott öccsével (1521), majd a maradékot is (1522) teljességgel átengedte Ferdinándnak. A történetírásban ezt úgy szokás értelmezni, hogy a Habsburg-ház a 16. század elején kétévált egy „spanyol” és egy „osztrák” ágra. A dinasztikus összeköttetés mellett a személyes kapcsolatok és tapasztalatok is befolyásolhatták az „osztrák” ág 16. századi uralkodóinak gondolkodását. Ferdinánd főherceg maga

spanyol földön született, tizenöt éves koráig ott nevelkedett, majd 1518-ban nagynénjével, Margit főhercegnővel Burgundiába ment, ahol egészen 1521-ig, az osztrák tartományok átvételéig tartózkodott, fia, Miksa éveket töltött társzűkormányzóként spanyol földön (1548–1550), unokája, Rudolf pedig nyolc évig II. Fülöp madridi udvarában nevelkedett (1563–1571). Ezeknek a személyes tapasztalatoknak bizonyára szerepük lehetett az uralkodók gondolkodásában, a kormányzatuk kialakításában, formálásában, egész hatalomgyakorlásukban.

5. Ibériai-félsziget – politikai egység, jogi széttagoltság

Az Ibériai-félszigeten a *reconquista* során különböző keresztény politikai formációk, grófságok, hercegségek, királyságok jöttek létre, amelynek egyesítésére időről időre felmerült az igény. Az évszázadok alatt azonban saját jogrendszerét építettek ki úgy Kasztíliában, mint Aragóniában, Valenciában, Katalóniában, Navarrában vagy Portugáliában. Az egyesítés gondolata ezért elsősorban nem a jogi egységesítés volt, hanem a politikai unió létrehozása, amelyre elsőként Kasztíliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd házasságán (1469) és trónra kerülésén (1474/1479) keresztül jutottak el a 15. század utolsó harmadában. Minden királyságnak megvolt a saját rendi gyűlése, a saját királyi tanácsa, a saját bírósága. Az uralkodók először a spanyol Szent Inkvizíció Hivatalának felállításán (1480) keresztül hoztak létre olyan szupraterritoriális intézményt – egy bíróságot, hasonlóan a burgund megoldáshoz –, amely mind Kasztíliában, mind Aragóniában joghatósággal bírt, nagyon érdekes, hogy még az uralkodó személye sem volt azonos, de a főinkvizítoré már igen.¹² Az Izabella királynő halála utáni hatalmi harcok provokálják ki a szétszakadást, mert I. Fülöp kasztíliai királyként leváltotta a főinkvizítort, és bár újat már nem volt ideje kinevezni, de utána apósa Kasztíliában – újfent átvéve a kormányzóságot – és Aragóniában is más és más főinkvizítort nevezett ki. Majd csak Károly főherceg-infáns hatalomra kerülése után egyesül újfent a bíróság, ráadásul egy idegen, Utrechti Adrián ki-

nevezésével (1518), nem véletlen, hogy kasztíliai rendek fel is léptek az idegenek közjogi méltóságokra való kinevezése ellen.¹³ Az Izabella és Ferdinánd alatt létrejött dinasztikus uniót Johanna kasztíliai királynő aragóniai trónra kerülése, illetve fia, Habsburg Károly főherceg-infáns kormányzósága, majd társuralkodói felavatása perszonális unióval váltja fel. A történetírásban nagyon ismert és használatos terminus a „Spanyol Monarchia”, amely persze így ebben a formában államként nem létezett, az uralkodók a különböző országaik címeit viselték.¹⁴

6. A „károlyi tanácsrendszer”

A spanyol királyságok kora újkori kormányzatával a történetírás behatóan foglalkozott.¹⁵ Amikor Károly spanyol földön trónra került anyja, Johanna királynő mellé társuralkodónak, a különböző spanyol királyságokat az uralkodó személyén kívül a Szent Inkvizíció Hivatala kötötte össze. Károly a mohácsi csata (1526) után nem sokkal létrehozta az Államtanácsot (*Consejo de Estado*) is, majd a még nagyszülei idejében megkezdett munkát befejezve, létrehozta a Keresztes Hadjáratok Tanácsát (*Consejo de la Cruzada*) és a Lovagrendek Tanácsát (*Consejo de las Órdenes*) is. A még Izabella és Ferdinánd időszakában felállított spanyol Szent Inkvizíció (1478) bírját az uralkodó nevezte ki, a főinkvizítort az uralkodó javaslatára a pápa, de ez csupán formalitás volt, Rómának ebbe nem volt érdemi beleszólása. Azt a szervet, amely a keresztes hadjáratokra gyűjtött adományokat kezelte, a Habsburgok új kormányzati rendszerbe (*Comissario general de la santa Cruzada*) szervezték át (1534), ez volt az egyetlen tanács, amelynek élén nem elnök állt, hanem főbiztos, a tanácsosok pedig Kasztília, Aragónia és az Indiák királyságaiból kerültek ki.¹⁶ A középkori spanyol lovagrendek (Santiago, Calatrava, Montesa y Alcántara) nagymesteri címét a 15. század végén, a 16. század elején véglegesen sikerült egyesíteni a koronával, aminek következtében az uralkodó ezeket egy igazgatási és bírói fórumba tudta szervezni. Az Államtanács/Haditanács volt az egyetlen, amelynek nem volt elnöke, az elnöki tisztet maga az uralkodó töltötte be. Érdekes kísérlet volt Károly

Habsburg V. Károly római császár, spanyol király (1518/19–1556) Tiziano festménye (1548)¹⁸

császár azon döntése, amellyel Mercurino di Gattinara személyében egyik legbizalmasabb emberét minden országai főkanclárjává (1521–1530) nevezte ki.¹⁷

Az egyes királyságokban megvoltak a legfőbb kormányzati és igazságszolgáltatási fórumok. Kasztíliában a régi királyi tanácsot Izabella idején szervezik át (*Consejo de Castilla*), méghozzá a toledói rendi gyűlés (1480) alkalmával, Károly az erősen rendi jellegű Comunerofelkelés¹⁹ (1520–1522) leverése után létrehozta (1523) a Pénzügyek Tanácsát (*Consejo de Hacienda*) Kasztílián belül.

Az aragón királyságokat (Aragónia, Katalónia, Valencia) egy királyi tanács foglalta egybe. Az Aragón Tanácsot (*Consejo de Aragón*) állandó, kollegiális formában működő dikasztériumként Aragóniai II. Ferdinánd alakította át (1494), amely az uralkodót segítette javaslatokkal a kormányzásban, másrészt legfelsőbb bírói fórumként is működött. Hét állandó tagja volt, az alkancellár mint elnök, öt tanácsos és a főkinctartó. Nápoly meghódítása (1502) után az itáliai birtokok is az aragón tanács joghatósága alá tartoztak, egészen Károly császár lemondásáig (1556), amikor is II. Fülöp létrehozta az Itáliai Tanácsot (*Consejo de Italia*), amelynek elnökét és hat tanácsosát a titkárok mellett az uralkodó nevezte ki. Sajátos összetételében ketten a Nápolyi Királyságot, ketten a Szicíliai Királyságot, ketten pedig a Milánói Hercegséget képviselték, bár a két-két tanácsos egyike minden esetben spanyol volt.

Navarra meghódítása (1512) után a navarrai királyi tanácsot is átszervezték (1525), amely szerint az egy régensből és hat tanácsosból állt, elnökét és két idegen (kasztíliai) tanácsost az uralkodó nevezett ki.

Az amerikai és ázsiai területeken (*las Indias*) – amelyek mind Kasztíliához tartoztak – két királyságot szerveztek meg, az új-Spanyolországi (*Nueva España*, 1535) és a perui (*Perú*) királyságot (1542),²⁰ amelynek élén az uralkodók által kinevezett alkirályok álltak. Az Indiák egyrészt sokkal nagyobb kihívást jelentettek az uralkodók számára a hatalmas kulturális szakadék miatt – a keresztény európai kultúra meghonosítása nem ment könnyen –, másrészt viszont sokkal könnyebb terep is volt, hiszen ott nem kellett a régi rendi struktúrákat, intézményeket letörni, átalakítani, mert nem volt „mit”. Az uralkodói akarat elé nem nagyon volt mi akadályt gördítsen, se rendi gyűlés, sem kialakult jogrend, semmi. Még Aragóniai Ferdinánd idejében felállítottak (1511) egy, a Kasztíliai Tanácson belül működő juntát (*Junta de Indias*),²¹ amit Károly idején szerveztek át önálló tanácsná – az 1520-as évekre már óriási területek kerültek spanyol uralom alá, ami indokolta is az önálló kormány szerv kialakítását –, az Indiák Tanácsává (*Consejo de Indias*).²² Elnökét, tagjait szintén az uralkodó nevezte ki, a tanácsosoktól elvárták a tapasztalatot az Indiák ügyében. Ezekben a tanácsosokat az uralkodó tetszése szerint nevezte ki, csak az uralkodónak felelősek és csupán tanácskozási, előkészítő és javaslattevési joguk volt, a döntéseket az uralkodó hozta meg.

A Habsburgok az ibériai királyságaikban nem is kíséreltek meg olyan „összbirodalmi” rendi gyűlést kialakítani, mint burgundi elődeik Németalföldön tették.

7. A „ferdinándi tanácsrendszer”

Ferdinánd spanyol földön született, tizenhárom éves koráig nagyapja felügyelete mellett nevelkedett, testvére, Károly főherceg társuralkodóvá történt felesketése után nagynénjével, Margit főhercegnővel Németalföldre távozott (1518), ahol egészen 1521-ig, a worms birodalmi gyűlésig maradt.²³ Onnan császári bátyja hívására Bécsbe ment, ahol Károlytól átvette az osztrák örökség egy részét (1521), majd nem sokkal később (1522) a többi részt is.²⁴ Ferdinánd mind spanyol földön (Kasztília, Aragónia stb.), mind Németalföldön, mind pedig az osztrák örökös tartományok esetében azzal találkozott, hogy jogilag és kulturálisan is meglehetősen széttagolt országok felett kell kormányoznia az uralkodónak, amely helyzet 1526 után, a magyar és a cseh korona megszerzésével csak még inkább látványossá vált a bécsi udvarban is. Bécsben a már Miksa császár alatt felállított Udvari Tanács (*Hofrat*) mellett Ferdinánd Mohács után újonnan felállította az Udvari Kancelláriát (1527), az Udvari Kamarát (1527), de csak évtizedekkel később került sor – Károly császár lemondása után – az Udvari Haditanács felállítására (1556). „Az újjászervezett fejedelmi tanácsot három alapvonás jellemezte: az állandóság, a központosítás és a kollégiumi szervezet. Az újkori osztrák közigazgatás ezen a három elven épült fel, I. Ferdinánd a magyar központi kormányzatot is ezeknek megfelelően alakította át.”²⁵ Az udvari szervekkel párhuzamosan kialakított Magyar Tanács, Magyar Kancellária és Magyar Kamara – illetve ugyanennek a cseh megfelelője – párhuzamba állítható a spanyol központi kormányzat ki- és átalakítása során végrehajtott változásokkal. A központosítási törekvések ugyanúgy ellenállást váltottak ki a rendekből, ahogy a 15. században a burgundi hercegek, úgy Károly is rögvest szembekerült a rendekkel Kasztíliában (1520–1522) és Ferdinánd is Ausztriában, ahol a neki ellentmondó rendekkel szemben határozottan lépett fel (1522).²⁶

A Habsburgok „mindkét” ága egy országlglomerátum felett uralkodott, és már csak azok jogi, politikai diverzitása és területi széttagoltsága sem tette lehetővé, hogy abszolutista uralmat valósítsanak meg. Habsburg-abszolutizmusról egyik országban sem lehet beszélni a 16. században, az utóbbi években egyre inkább a *fiscal-military state* koncepciója az, amely a kérdésben újat mutat fel a történetírás, úgy a spanyolok,²⁸ mint az osztrákok²⁹ vonatkozásában. Az uralkodói hatalom jogi természetével, a spanyol és a magyar uralkodó jogállásának különbségével Károly kasztíliai és Ferdinánd magyarországi uralmát illetően – azaz, hogy a spanyol király önjogán, az öröklés jogán bírja a közhatalom teljességét, a magyar király pedig származtatott hatalmat gyakorol, ami a Szent Koronával való koronázással száll rá, és amelyben osztozik a rendekkel – korábban írtam egy rövid áttekintést.³⁰ A Habsburgok a kezdetektől fogva törekedtek a rendi befolyás mérséklésére a különböző országaikban, így Magyarországon is.

„A Habsburg-uralkodók tehát – az összességében eredményesnek nevezhető centralizáció és a sok tekintetben nekik kedvezőbb helyzet dacára is – meghatározó

kompromisszumokra kényszerültek az érdekeiket szívesen oltalmazó rendekkel. Ezek megkötésének legfőbb színtere az országgyűlés volt, amely a komolyabb konfliktusok ellenére rendszeresen és nagyjából zökkenőmentesen működött.³¹

Ugyan Ferdinánd a saját előnyére és a rendek hátrányára radikálisan átalakította a korábbi kormányzati szerkezetet Magyarországon, és – a rendeknek is felelős nádori méltóság helyett – ecsedi Báthori István nádor halála (1530) után csak az uralkodónak felelős helytartót nevezett ki bethlenfalvi Thurzó Elek személyében. Buda oszmán megszállása (1541) és sikertelen királyi visszafoglalási kísérlete (1542) viszont olyan belpolitikai feszültséget okozott a király és a rendek között, aminek következtében az uralkodó kénytelen volt szentesíteni azt a törvényt, amely a királyi helytartó döntéseit a magyar tanácsosok beleegyezéséhez kötötte.³² Sőt, Ferdinánd utolsó diétáján (1563) a királyi helytartót és a főkapitányokat már eskü letételére is kötelezték a rendek.³³ A pénz- és hadügyigazgatás 16. századi átszervezésével sokat foglalkozott az újabb hazai történetírás is.³⁴

A Habsburgok Közép-Európában sem kíséreltek meg „összbirodalmi” rendi gyűlést kialakítani magyar, osztrák, cseh országok „főlt”.

8. Az uralkodó helyettesítése

Az uralkodó helyettesítésének problematikája – mivel több ország uralkodója volt egyszerre – szükségszerűen merült fel ott, ahol nem állandóan tartózkodott. Károly főherceg anyai nagyapja halálát (1516) követően átvette a kormányzói tisztelet spanyol földön (1517) annak végakarata szerint, majd anyja, Johanna királynő mellett társuralkodó lett (1518), Németalföld kormányzását újfent nagynénjére, Margit főhercegnőre bízta, aki azt egészen haláláig (1530) viselte.³⁵ Károly császárrá koronázása (1530) után húgát, Mária özvegy magyar és

cseh királynét nevezte ki németalföldi kormányzóknak,³⁶ a császárságban pedig megengedte, hogy Ferdinándot római királynak válasszák meg.³⁷ Károly a németalföldi tartományok jogi státuszát rendezendő kiadott egy *Pragmatica Sanctiót* (1549), amelyben a tartományok jogi egységét, illetve a trónöröklését is szabályozta, azzal, hogy az uralkodó távollétében királyi véreből származók álljanak a kormányzat élén. A 16. századi kormányzók sorát tekintve ehhez többségében ragaszkodott is az uralkodó, Mária

1555-ben lemondott a kormányzóságról, az ott tartózkodó Fülöp infáns mellett Savoyai Emmanuel szolgált kormányzóként. Távozása után Fülöp törvénytelen féltestvérét, Pármai Margit hercegnőt nevezte ki kormányzóknak (1559–1567), majd két spanyol arisztokrata (Alba herceg és Zúñiga) után a király másik törvénytelen féltestvérét, Ausztriai János herceget, majd unokatestvéreit, Farnese herceget (1578–1592), utána Ernő (1594–1595) és Albert (1595–1598) főhercegeket nevezte ki kormányzóknak.³⁸

A Habsburgokat ibériai királyságaik jelentős részében – Aragónia, Katalónia, Valencia, Navarra, Portugália, Nápoly, illetve az Indiák esetében is – alkirályok képviselték, mint *alter egok*, míg Milánóban és Németalföldön kormányzók. Izabella királynő halála után egyébként többször kormányzók álltak Kasztília élén is, közvetlenül utána férje, Aragóniai Ferdinánd (1504/1506), majd I. Fülöp király halála után Aragóniai Ferdinánd visszatéréseig Cisneros toledói érsek (1506/1507), majd Aragóniai Ferdinánd halála után Károly főherceg megérkezéséig Cisneros érsek (1516/1517). Károly főherceg nem a trónt vette át anyjától, ahogy spanyol földre érkezett, hanem mellette csak a kormányzóságot (1517/1518), majd nem sokkal később megtörtént társuralkodóvá való felavatása. Mivel Károly nemsokára római császár is lett, sokat tartózkodott távol az Ibériai-félszigettől, ezért sokszor helyette kormányzók álltak Kasztília élén, ezek sorában többek között Izabella császárné két ízben is (1529–1533, valamint 1537–1539), Juan Pardo de Tavera

Habsburg I. Ferdinánd spanyol infáns, magyar- és cseh király, választott római császár (1526/1558–1564), idősebb Hans Bocksberger festménye (1550)²⁷

Juan Pardo de Tavera

toledói érsek (1539–1541), leánya, Mária infánsnő és veje Miksa főherceg (1548–1551),³⁹ illetve másik leánya, Johanna infánsnő (1554–1559). (E dokumentumok egy jelentős része digitalizálva is van.⁴⁰) A 16. század második felében ez már nincs, II. Fülöp – 1559-es hazatérése után – leginkább Kasztíliából kormányozta országait.

Magyarországon a 16. század nagy részében a nádori szék üresedésben volt – 1530 és 1554 között, illetve 1562 és 1608 között –, ezért királyi helytartók vitték a kormányzati ügyeket – az uralkodó Bécsben majd Prágában tartotta székhelyét, és leginkább csak az országgyűlések idejére jött az országba –, az egyetlen Thurzó Elek kivételével mind egyháziak.⁴² A Habsburgok ibériai királyságaiban is számos példát látunk arra, hogy egyháziak képviselték a királyi hatalmat kormányzóként vagy alkirályként, akár Kasztília,⁴³ Katalónia,⁴⁴ Aragónia,⁴⁵ Nápoly,⁴⁶ Portugália,⁴⁷ Németalföld⁴⁸ vagy Új-Spanyolország⁴⁹ esetében.

Rudolf nyolc évet töltött a madridi udvarban, II. Fülöp uralmi-kormányzati stílusa nyilvánvalóan mintául szolgált számára. Trónra kerülése (1576) után nem sokkal Prágába is költözött, a magyaror-

szági ügyeket testvére, Ernő főhercegre bízta, a magyar tanácsosokkal is ő tárgyalt, míg a horvátországi ügyeket nagybátyjára, Károly főhercegre hagyta.⁵⁰ Az 1583. évi országgyűlés után soha többet nem is jelent meg személyesen az országban, a diétákon rendre Ernő főherceg, majd annak németalföldi kormányzói kinevezése után Mátyás főherceg képviselte. Amikor a tizenöt éves háború során a császár átvette Erdélyt, a tervek szerint testvére, Miksa főherceg kormányzóként került volna az élére.⁵¹

Habsburg Mária infánsnő, a spanyol birodalom társkormányzója (1548–1551), később római császárné, magyar és cseh királyné, Antonio Moro festménye (1551)⁴¹

9. Összegzés helyett

A Habsburgok – sajátos örökségük és politikájuk eredményeként – a 16. században rengeteg ország felett szereztek uralmat, amelynek hatékonyabb és összehangolt kormányzását próbálták meg kialakítani, több-kevesebb sikerrel, a rendek kisebb-nagyobb ellenállása mellett. A burgundi, az ibériai és a közép-európai megoldások nagyon hasonlatosak voltak egymáshoz, a Habsburg uralkodók személyes tapasztalata, a már kialakított rendszerek megismerése bizonyára az általuk eszközölt újításoknál is számításba jöhetett, kiindulást jelenthetett.

LIKTOR, ZOLTÁN ATTILA

Parallelen in der Herrschaft der „spanischen“ und „österreichischen“ Habsburger im 16. Jahrhundert (Zusammenfassung)

Die Habsburger erlangten im 16. Jahrhundert dank ihres spezifischen Erbes und ihrer Politik die Kontrolle über viele Länder und versuchten, dort eine effizientere und koordiniertere Regierungsführung zu etablieren. Dies gelang ihnen mit unterschiedlichem Erfolg und trotz mehr oder weniger starkem Widerstand der Stände. Die

burgundischen, iberischen und mitteleuropäischen Lösungen ähnelten sich stark. Die persönlichen Erfahrungen der habsburgischen Herrscher und ihre Kenntnis der bereits etablierten Systeme konnten durchaus berücksichtigt werden und als Ausgangspunkt für ihre Neuerungen dienen.

LIKTOR, ZOLTÁN ATTILA

Parallels in the Governance of the “Spanish” and “Austrian” Habsburgs in the 16th Century

(Abstract)

The Habsburgs – as a result of their specific heritage and policies – gained control over many countries in the 16th century, and they tried to establish more efficient and coordinated governance for them, with varying degrees of success, despite greater or lesser resistance from the estates. The Burgundian, Iberian and Central European so-

lutions were very similar to each other, and the personal experience of the Habsburg rulers and their knowledge of the already established systems could certainly have been taken into account and could have been a starting point for the innovations they introduced.

Jegyzetek

- ¹ EMBER Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 1.) Budapest, 1946.; NAGY István – F. KISS Erzsébet: *A magyar kamara és egyéb kincstári szervek*. Budapest, 1995. Magyar Országos Levéltár; FAZEKAS István: *A magyar udvari kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között*. Budapest, 2021. BTK TTI.
- ² PIRENNE, Henri: The Formation and Constitution of the Burgundian State (Fifteenth and Sixteenth Centuries) *The American Historical Review*, Vol. 14. 1909. No. 3. 477–502. p. DOI: <https://doi.org/10.1086/ahr/14.3.477>; BLOCKMANS, Wim – PREVENIER, Walter: *The Promised Lands. The Low Countries Under Burgundian Rule, 1369–1530*. 1999/2010. University of Pennsylvania Press, DOI: <https://doi.org/10.9783/9780812200706>; STEIN, Robert: *Magnanimous Dukes and Rising States: The Unification of the Burgundian Netherlands, 1380–1480*, (trans. Marilyn Hedges) Oxford–New York, 2017. Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198757108.001.0001>.
- ³ PIRENNE 1909. 477–502. p.
- ⁴ BLOCKMANS, Willem Pieter: De samenstelling van de Staten van de Bourgondische landsheerlijkheden omstreeks 1464. *Anciens pays et assemblées d’Etats* 47,3. Bruxelles, 1968. Librairie encyclopédique, 57–112. p.; WELLENS, Robert: *Les États généraux des Pays-Bas, des origines à la fin du règne de Philippe le Beau: 1464–1506*. Heule, 1974. UGA; BLOCKMANS, Wim: On the origins of the Netherlands’ States General. *Parliaments, Estates and Representation*, Vol. 45. 2025. No. 1. 14–26 p. DOI: <https://doi.org/10.1080/02606755.2024.2389671>.
- ⁵ PIRENNE 1909. 499 p.
- ⁶ HARE, Christopher: *Maximilian, the dreamer; Holy Roman Emperor, 1459–1519*. London, 1913. Stanley Paul, 37. p.
- ⁷ BLOM, Hans: The great Privilege (1477) as “Code of Dutch Freedom”: the Political Role of Privileges in the Dutch Revolt and after. In DÖLEMEYER, Barbara (Hrsg.): *Das Privileg im europäischen Vergleich*. Band 1. Frankfurt am Main, 1997. Klostermann, 233–248. p.
- ⁸ HARE 1913. 56. p.
- ⁹ VILAR SÁNCHEZ, Juan Antonio: Los primeros años del gobierno de Carlos de Habsburgo en los Países Bajos. In CASTELLANO CASTELLANO, Juan Luis – SÁNCHEZ-MONTES GONZÁLEZ, Francisco: *Carlos V. Europeísmo y Universalidad*. Vol. 3. Madrid, 2001. Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 567–583. p.
- ¹⁰ Kép forrása: Kaiser Maximilian I. (1519) Albrecht Dürer (1471–1528) Kunsthistorisches Museum Wien. *WikimediaCommons*.
- ¹¹ WIESFLECKER, Hermann: Maximilian I. und die habsburgisch-spanischen Heirats- und Bündnisverträge von 1495/96. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*. Vol. 67. 1959. 1–52. p. DOI: <https://doi.org/10.7767/miog.1959.67.12.1>.
- ¹² LIKTOR Zoltán Attila: Recuperata fuit Hispania – A spanyol politikai kultúra (késő) középkori mozgatórugói. *Jogtörténeti Szemle*, 2024. 1. sz. 18–28. p. DOI: <https://doi.org/10.55051/JTSZ2024-1p18>.
- ¹³ Cortes... Córtes de Valladolid de 1506. 227. p. „suplican a Vuestras Altezas que no se probean de obispos e denidades e veneficios a estranejos, ni se den cartas de naturaleza, e las que están dadas, se reuquen, e con mucho recabdo se provea en que los tales.”
- ¹⁴ „Rey de Castilla, de Leon, de Aragon, de las dos Sicilias, de Ierusalem, de Navarra, de Granada, de Toledo, de Valencia, de Galicia, de Mallorcias, de Sevilla, de Cerdeña, de Cordova, de Corcega, de Murcia, de Jaen, de los Algarbes, de Algezira, de Gibraltar, de las Islas de Canaria, de las Indias islas y tierra firme del Mar Oceano, Conde de Barcelona, señor de Vizcaya e de Molina, Duque de Atenas e de Neopatria, Conde de Ruysellon e de Cerdenia, Marques de Oristan e de Gorciano, Archiduque de Austria, Duque de Borgoña de Bravante, Conde de Flandes e de Tirol.”
- ¹⁵ BARRIOS, Feliciano: *La Gobernación de la Monarquía de España Consejos, Juntas y Secretarios de la administración de corte (1556–1700)*. Madrid, 2015. Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado.
- ¹⁶ PÉREZ DE LARA, Alonso: *Compendio de las tres gracias de la Santa Cruzada, subsidio y escusado*. Madrid, 1610.
- ¹⁷ BOONE, Rebecca, Empire and Medieval Simulacrum: A Political Project of Mercurino Arborio di Gattinara, Gran Chancellor of Charles V. *The Sixteenth Century Journal*, Vol. 42. 2011. No. 4. 1027–1049. p. DOI: <https://doi.org/10.1086/SCJ23210622>.
- ¹⁸ Kép forrása: Portrait of Charles V, Holy Roman Emperor, seated (1500–1558), formerly attributed to Titian (Alte Pinakothek, Munich). *WikimediaCommons*.
- ¹⁹ PÉREZ, Joseph: *La révolution des «Comunidades» de Castille, 1520–1521*. Bordeaux, 1970. Institut d’études ibériques et ibéro-américaines de l’Université de Bordeaux; PÉREZ, Joseph: *Los Comuneros*. Madrid, 2016. La Esfera de los Libros.
- ²⁰ SERRERA, Ramón María: *La América de los Habsburgo (1517–1700)*. Sevilla, 2019. Editorial Universidad de Sevilla.
- ²¹ FERNANDEZ-PRIETO DOMÍNGUEZ, Enrique: D. Juan Rodríguez de Fonseca delegado regio en los auntos de Indias (1493–1524). *Hidalguía: la revista de genealogía, nobleza y armas*, 1998. No. 268–269. 435–447. p.
- ²² *Recopilación de las leyes de los Reynos de las Indias, Madrid, 1681*. Libro II.
- ²³ FAGEL, Raymond: Don Fernando en Flandes (1518–1521): un príncipe sin tierra. In Alfredo ALVAR (ed.): *Socialización, vida privada y actividad pública de un Emperador del Renacimiento. Fernando I 1503–1564*. Madrid, 2004. Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales (SECC), 253–272. p.
- ²⁴ LIKTOR Zoltán Attila: Pactum Mutuae Successionis (1522) – A Habsburg-ház szétválásztása egy „spanyol” és egy „osztrák” ágra? – Kísérlet egy félreértés/fogalom tisztázására a brüsszeli szerződés aláírásának 500. évfordulóján. *Jogtörténeti Szemle*, 2022. 2. sz. 22–31. p. DOI: <https://doi.org/10.55051/JTSZ2022-2p22>.

- ²⁵ EMBER 1946. 49. p.
- ²⁶ ORTLIEB, Eva: El „Juicio Sangriento de Wiener Neustadt (1522). Reuelta estamental contra Carlos V y Fernando I como Archiduques de Austria. In SZÁSZDI LEÓN-BORJA, István – GALENDE RUÍZ, María Jesús (ed.): *Mujeres en armas. En recuerdo de María Pacheco y de las mujeres comuneras*. Valladolid, 2020. Centro de Estudios del Camino de Santiago de Sahagún. 61–78. p.
- ²⁷ Kép forrása: Kaiser Ferdinand I. (1503–1564). Hans Bocksberger the Elder. Kunsthistorisches Museum Wien. *WikimediaCommons*.
- ²⁸ „Trends in relative factor returns provide a good test for the stability of income distribution. A measure of income inequality, the land rent/wage ratio, shows a flat long-run trend between the early 14th and 16th centuries and, then, rises from the 1530s to the 1590s.” ÁLVAREZ NOGAL, Carlos – PRADOS DE LA ESCOSURA, Leandro: The Rise and Fall of Spain (1270–1850). *Economic History Review*, Vol. 66. 2013. No. 1. 10. p. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-0289.2012.00656.x>; CARLOS MORALES, Carlos Javier de: *El precio del dinero dinástico: endeudamiento y crisis financieras en la España de los Austrias, 1557–1647*. Madrid, 2016. Banco de España. CARLOS MORALES, Carlos Javier de: Endeudamiento dinástico y crisis financieras en tiempo de los Austrias: las suspensiones de pagos de 1557–1627. *Libros de la Corte*, 2013. No. 7. 68. p. DOI: <https://doi.org/10.15366/ldc2013.5.7.003>.
- ²⁹ KENYERES István – PÁLFFY Géza: A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság had- és pénzügyigazgatásának fejlődése a 16–17. században. *Századok*, 152. 2018. 5. sz. 1035. p.; HOCHEDLINGER, Michael – MAT’A, Petr – WINKELBAUER, Thomas (Hg.): *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Band 1: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen*. Wien, 2019. Böhlau Verlag. DOI: <https://doi.org/10.7767/9783205208235>.
- ³⁰ LIKTOR Zoltán Attila: Rex et regnum. Király és királyság, hasonlóságok és különbségek I. Károly kasztíliai (1516–1556) és I. Ferdinánd magyarországi (1526–1564) uralma között a közjog tükrében. *Jogelméleti Szemle*, 2021. 3. sz. 34–49. p. DOI: <https://doi.org/10.59558/jesz.2021.3.34>.
- ³¹ PÁLFFY Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest, 2015. MTA BTK TTI, 306. p.
- ³² 1542. évi (pozsonyi) 30. törvénycikk a királyi helytartó mellé adott tanácsosok.
- ³³ 1563. évi 75. törvénycikk a helytartó és a főkapitányok esküt tenniük.
- ³⁴ KENYERES István: I. Ferdinánd magyarországi pénzügyigazgatási reformjai és bevételei. *Történelmi Szemle*, XLV. 2003. 1–2. sz. 61–92. p.; KENYERES István: A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság pénzügyei és hadi költségei a 16. század közepétől a 17. század első harmadáig. *Történelmi Szemle*, LV. 2013. 4. sz. 541–568. p.; PÁLFFY Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. *Történelmi Szemle*, XXXVIII. 1996. 2–3. sz. 163–217. p.; PÁLFFY Géza: Kertületi és végvidéki főkapitányok és főkapitányhelyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle*, 39. 1997. 2. sz. 257–288. p.
- ³⁵ DONGIL Y SÁNCHEZ, Miguel: Margarita de Austria (1480–1530) Regente de los Países Bajos y Tutora de Carlos I de España. *Iberian*, 2011. No. 2. 6–18. p.
- ³⁶ ELOY HORTAL MUÑOZ, José: El gobierno de los Países Bajos y la regencia de María de Hungría. In MARTÍNEZ MILLÁN, José (ed.): *La Corte de Carlos V*. Madrid, 2000. Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 63–67. p.
- ³⁷ KOHLER, Alfred: La elección de Fernando I como rey de romanos (1531), motivos y consecuencias. In SÁNCHEZ-MONTES GONZÁLEZ, Francisco – CASTELLANO, Juan Luis (ed.): *Carlos V europeísmo y universalidad*. Granada. Vol. 3. 2001. 315–320. p.
- ³⁸ LIKTOR Zoltán Attila: Liktor Zoltán Attila: „Consummatum est”. *Iustum Aequum Salutare*, XVIII. 2022. 2. sz. 225–236. p.
- ³⁹ LIKTOR Zoltán Attila: Mégiscsak egy család a kettő? A Habsburg-ház „két ágának” egysége a 16. század derekán a családi egyezségek és végrendeletek tükrében – és ennek jelentősége a magyar alkotmánytörténet szemszögéből. *Pázmány Law Working Papers*, 2020. 15. sz. 1–24. p.
- ⁴⁰ FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, Manuel: *Corpus Documental de Carlos V*. Salamanca, 2000.
- ⁴¹ Kép forrása: Retrato de la emperatriz María de Austria (1528-1603), que fue hija del emperador Carlos I de España y de Isabel de Portugal y esposa de Maximiliano II de Habsburgo, emperador del Sacro Imperio Romano Germánico. Museo del Prado. *WikimediaCommons*.
- ⁴² FAZEKAS István: Egri püspökök a bécsi udvarban (16–17. század). Budapest, 2021. MTA–PPKE Fraknoi V. Római Tört. Kutatócsoport – Gondolat Kiadó.
- ⁴³ Adrian van Utrecht (1520–1521), Juan Pardo de Tavera toledói érsek (1539–1541).
- ⁴⁴ Pedro Folc de Cardona tarragonai érsek (1521–1523), Fadrique de Portugal sigüenza püspöke (1525–1539).
- ⁴⁵ Alonso de Aragón zaragóza érsek (1517–1520), Hernando de Aragón zaragóza érsek (1566–1575), Jaime Jimeno de Lobera terueli püspök (1590–1593).
- ⁴⁶ Francisco de Remolins bíboros (1511–1513), Pompeo Colonna bíboros (1530–1532), Pedro Pacheco de Villena (1553–1555), Antonio Perrenot de Granvela (1571–1575).
- ⁴⁷ Habsburg Albert főherceg (1583–1593).
- ⁴⁸ Habsburg Albert főherceg (1595–1598).
- ⁴⁹ Pedro Moya de Contreras (1584–1585).
- ⁵⁰ 1578. évi 15. törvénycikk Károly és Ernő főhercegeket a hadidolgokban Őfelsége helyetteseiül el-fogadják és elismerik.
- ⁵¹ KRUPPA Tamás: Gubernator aut successor? Habsburg Miksa főherceg erdélyi kormányzóságának terve 1597–1602. Szeged. *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*. Tom. XXX. 2011. 272. p.

